

Рецензия

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по
Професионално направление 2.3. Философия /Философия на образованието/
на тема

"Развитие на преносими компетентности чрез обучението по философия в училище"

Автор на труда: докторант Милена Стоянова Плугарова – Райчева, СУ „Св. Климент Охридски“, ФФ

Научен р-л: проф. д-рн Сергей Герджиков, СУ „Св. Климент Охридски“, ФФ

Рецензия: проф. д-рн Янка Мерджанова, СУ „Св. Климент Охридски“, ФП, катедра Дидактика

Общо представяне и характеристика на кандидата и труда: Дисертацията е посветена и отдадена на иновативен прочит на обучението по философия в училище. Проблематиката е изключително навременна, необходима и перспективна. Компетентностният подход е класическа област и в познанието, и в социалната, и в академичната практика на висшите училища, но като образователна парадигма на средното общо образование изисква точно в момента компетентен опит и споделени визии. Авторът на труда е философ по образование и учител с дългогодишна професионална практика /от 1996 г./. Това се отразява, от една страна, на зрелостта и вътрешната мотивираност на изследването, а от друга страна бележи и определено приложно-практическият му фокус и резултативност.

Съдържателна оценка: Самата архитектура на изследването и на труда, заглавията на главите и на параграфите свидетелстват за устойчивия интерес и многогодишно осмисляне на избраното поле. Милена Плугарова-Райчева не работи конюнктурно и самоцелно. Дисертационният труд е и логическо следствие, и мост към сигурно бъдеще и развитие на кандидата точно като учител по философия в училище. Тази характерология на труда и на автора му още в самото начало определя положително отношение и високи доверителни очаквания към тях. Трудът обхваща 200 с., от които 4 глави, заключение, библиография /171 заглавия – в езиково отношение 100 на български език, 59 на английски, 8 на испански, 3 на руски, 1 на немски; в съдържателно отношение 89 книги, 32 онлайн ресурси, 13 нормативни документи, 18 учебници по философия 8-10 клас, 17 учебници за профилирано обучение 11-12 клас, 5 по Гражданско образование/. Приложението е електронно Помагало по философия на английски език. Милена Райчева познава отлично учебната документация като цяло в образованието и конкретно по философия и гражданско образование – от международни стратегии през учебни програми до разнообразието от учебници и учебни пособия. Тяхното аналитично представяне с оглед целите на изследването е и най-ценният корпус в списвания текст.

Уводът изчерпателно аргументира темата и методологията на изследването. Обектът е коректно определен. Предметът на изследването е твърде общо формулиран като ключовите проблеми на обучението по философия и техните възможни решения, защото те са много, а изследването би следвало да конкретизира „развитието на преносими ключови компетентности чрез конкретни практики“ като свой предмет, за да може по-нататък като теоретико-емпирична процедура да следва един определен и водещ до логична цел с доказани резултати маршрут. Научната хипотеза на с. 9 е много интересна и съдържателна. Но 4-те произтичащи подхипотези са твърде мащабни, излизат извън обсега на

осъществяват изследователски процедури и практически не могат надеждно да бъдат проверени със съответни доказателства и емпирични аргументи. Приемам ги като заявка и за бъдещи изследвания на докторантката.

Първа част разглежда различни подходи към обучението и ученето. Авторката с коректен език и добро познаване на литературата по проблема представя някои подходи. Би могло да се очаква по-прецизно разграничаване и използване на понятията „обучение“ и „учене“, което с доста условности може да се приеме за „конструкция“. Основно са представени бихейвиористкия, когнитивистките и хуманитаристките подходи към обучението. Съществуват и други подходи, които са и класически, и съвременни, разглеждани през последния половин век от дидактиката, но вероятно изборът се дължи на преценката на автора на съответствието им, от една страна, на компетентностния подход, и от друга – на спецификата на философията като познавателно поле и като учебен предмет в училище.

Втора част е централна и обвързва компетентностния подход с обучението по философия в училище. Представени са ключовите компетентности според европейските стандарти, нормативните документи, учебните програми по философия в училище, целите и функциите на философията като учебен предмет и дейностите за развитие на ключовите компетентности. Видни са информационна култура, аналитични умения, конкретика, коректно ползване на множество източници. Смятам, че функциите на философията в училище са класифицирани нехомогенно като се описват и функции, и специфики едновременно. Но независимо от това, Милена Райчева логично определя на с. 60, че 4 от ключовите компетентности са сензитивни и за обучението по философия – умения за учене, гражданска компетентност, предприемаческа компетентност и за културна осведоменост и изява. Много ценен е критически проявеният поглед на автора за необходимо тематично обвързване на учебните програми по философия с тези по други учебни предмети по посока на развитие на ключови компетентности, които са преносими в различни области и по посока на интегрирано развитие и на личностна, социална компетентност и умения за учене, които са в центъра на концепцията за жизнено компетентности в трета част на труда.

Тази трета част представя емоционалната интелигентност и концепцията LifeComp. Преценявам я като концептуален мост и за самото дисертационно изследване. Тук авторката задава заявката си за опитване както на процеса на формиране на ключови преносими компетентности, така и на контекста им в парадигмата на жизнено такива и на ефективността на обучението по философия за комплексното формиране на личността. *В тази логика четвърта част* продължава с описание на професионалния опит на колежата с апробиране на авторско Помагало по философия на английски в реална учебна среда в АЕГ „Томас Джеферсън“ и вероятно и в 145 и 147 СУ. Първи параграф представя изследователските методи. След критически анализ на два от десетки съществуващите въпросници и тестове за изследване на личностни характеристики и емоционална интелигентност, авторката прави извод, че подобни инструменти не са релевантни за съвременното образование и тя ще използва качествен, индуктивен и дедуктивен метод. Авторката споделя, че ще използва дистракторите на теориите за емоционалната интелигентност и на концепцията за жизнено компетентности за средства на качествения анализ в емпиричната част и за оценка на развитието на учениците. Отбелязвам, че качествените методи са също голям спектър и на друго място Милена Райчева коректно посочва, че проследява развитието чрез наблюдение, самонаблюдение и дискусии с учениците. А индуктивното и дедуктивното са характеристики на пълноценния *съдържателен анализ* на изследователски резултати и метод на познание на

теоретично равнище, но не и метод на емпирично изследване. От друга страна, във въведението колегата отбелязва на с. 10-11 *анализа като свой метод* – на теоретично равнище на литература и документация, на собствения си опит и на реализираните практики. Анализите наистина са направени обстойно, но всъщност липсва такъв на самото развитие на учениците на базата на събрани данни. Убедена съм, че такива има, но не са обработени и поместени в труда като реално свидетелство и доказателство за развитието на младите хора.

Недостатъчно ясно е представена програмата на емпиричното изследване – точно в кои училища, в кой период, с колко ученици от кои паралелки и възраст. Тук общо е казано, че паралелките са реални и всъщност става дума за емпирия в естествена обучаваща среда. На други две места са посочени училища и брой ученици, но не става ясно това ли е всъщност извадката на изследването. Втори параграф описва Помагалото по философия, последвано от представянето на три образователни практики – за развитие на личностна компетентност, социална и граждански. Четвъртият параграф анализира постигнатите резултати. Колегата познава своята работа, това е автентичен дългогодишен преподавателски опит. **Дори само разработването на авторско помагало, и то на английски, е достатъчен принос за целите на настоящата процедура. Критическата рефлексия върху делото на кандидата произтича тъкмо от качествата на Помагалото и извършената работа, които при поиздържана емпирична проверка действително ще бъдат валидирани за нуждите на многоликата образователна практика.** Затова, от гледна точка на изискванията за емпирично изследване, остро се усеща нуждата от *емпирични данни по определени показатели и индикатори на трите вида компетентности – в началото и в края на процеса, за да можем надеждно и валидно да твърдим, че промените в поведението, нагласите, отношенията на учениците се дължат тъкмо на работата с помагалото в рамките на проведените практики.* Не са представени данни от функционирането на системното наблюдение, самонаблюдението и дискусиите, нито в какво те се изразяват. А тъкмо в естествения процес на обучение и в парадигмата на ЛИЧНОСТНО РАЗВИТЕ за преносими компетентности, авторката най-добре знае това – всеки ученик напредва по различен начин, не е възможно всички ученици с еднакво темпо, с еднакви отношения и нагласи, с еднакви резултати да преминат през процеса. За практиката отчитането и съобразяването с това своеобразие е от първостепенно значение. По-прецизното оформяне и използване на методите в по-ясна програма на процеса би позволило на автора да типизира промените у учениците, техните резултати, да направи по-съществени изводи тъкмо от гледна точка на дистракторите от концепцията и на различния подход към различните личности.

Научните приноси – приемам като цяло самопреценката на кандидата, но коригирам някои приноси и добавям своята преценка *и с нови приносни моменти*, за да мога да ги определя, *първо*, като отворени в перспективата на бъдещето и същевременно по-широко ирадиращи и към останалите предметно-образователни области на училищното образование, а и извън него. *Второ*, определям научните приноси и в резултат на анализа на труда като съответен на претенцията не само за степен, но и на Професионалното направление, в което е позициониран – Философия /Философия на образованието/. *И трето*, но не последно по значимост, научните приноси са в полето на основния фокус на изследването – практиката на обучението по философия в училище, основана на водещи модерни научни идеи и на образователни официални стратегии. Смятам, че оформянето на собствено теоретични приноси за Философията, Методиката и Дидкатиката на този етап от работата на колегата би било малко прибързано, тъй като всички разгледани и систематизирани теоретични философско-педагого-психологически постановки на Жак

Делор, Иван Павлов, Джон Уотсън, Едуард Торндайк, Бъръс Скинър, Джон Дюи, Жан Пиаже, Лев Виготски, Алберт Бандура, Джеръм Бруней, Давид Аусюбел, Жан-Пол Сартр, Ейбрахъм Маслоу, Карл Роджърс; публикациите, свързани с различни теоретични и практически аспекти на компетентностно ориентираното образование: на Александър Андонов, Веселин Дафов, Сергей Герджиков, Силвия Кръстева, Яна Рашева-Мерджанова, Вася Делибалтова, Мая Митренцева, Евелина Иванова-Варджийска. Николета Николова, Светла Петрова; както и концепцията на изследването на емоционалната интелигентност в контекста на LifeComp, *са факт в съответните научни области и съдържание на базови учебници и по Философия на образованието, и по Дидактика, и по Методика. Но стъпвайки на теорията, на практико-приложно равнище трудът притежава своите безспорни достижения и реализира несъмнени приноси и по профила на конкурса, и по Методика:*

1. На базата на прецизен и пълноценен анализ на учебната документация по философия в училище от 2018 г. са направени конструктивни комплексни предложения за нейното усъвършенстване първо, с обвързване на ключовите преносими компетентности с личностната, социалната и уменията за учене; второ, с обвързване между отделните културно-образователни области и учебни програми.
2. На базата на теоретичен анализ на компетентностно ориентираното съвременно образование, е адаптирана концептуалната рамка на Life Comp към спецификата на функциите, целите и задачите на обучението по философия в училище по посока на интердисциплинност и комплексност на личностното развитие чрез ресурса на емоционалната интелигентност.
3. Разработено е **авторско Помагало по философия на английски език**, особено ценно при преподаване на философия на английски език и в профилираната гимназиална подготовка.
4. Помагалото е *апробирано в реална среда на обучение* в екип с учител по английски език.
5. Описаните и анализирани *практики за развитие на социална, личностна и гражданска компетентност* са полезни не само за действащи учители, но и в академичната подготовка на бъдещи учители по философия.

Първи и втори принос са със значимост за приложното равнище на Философия на образованието. Трети, четвърти и пети – за приложното равнище на Методиката на обучение по философия.

Автореферат и публикации по темата: авторефератът отговаря на изискванията, публикациите са достойни: 4 самостоятелни и разнотипови – и в научно списание, и в докторантски форум, и научна конференция, и авторското електронно Помагало по философия.

Критични бележки – някои бяха открити в хода на анализа дотук. Систематизирам ги с оглед на бъдещите публикации, изяви, дейност на кандидата. Те *не очакват отговор или „защита“ в обичайния смисъл на рецензирането, а по-скоро бъдещи продължения* като следващи етапи от развитието на Милена Плугарова-Райчева и като учител, и като философ-методик, и като стратег на обучението по философия в училище:

1. От корекции се нуждае методологическата платформа на изследването в частта си на предмет, цел, хипотези.
2. Дизайнът на емпиричното изследване и като методи, и като програма, също следва да се опише в пълнота в началото на емпиричната четвърта част на дисертацията.
3. Необходимо е да се изведат критерии и показатели, както и индикатори за осъществените наблюдения и самонаблюдения по време на практиките, както и

въпроси за реализираните дискусии с учениците. Сега са анализирани практиките, анализиран е опитът на колегата, но не и самото развитие на учениците, то е представено и заявено общо като резултат, без фактическа емпирична доказателственост и онагледяване.

4. Липсва началното и крайно измерване и позициониране в нивото и степента на формиране на ключовите и жизнени компетентности, за да може да се направи убедителен и доказан извод – обобщаващ, че хипотезата е потвърдена – че е налице реализирано РАЗВИТИЕ на същите тези преносими компетентности.
5. Най-вече – би било много ценно за всички специалисти да видят **продуктите и свидетелствата на това развитие** в приложения – документирани реакции, отношения, нагласи, позиции, срещнати трудности, удовлетворение, създадени текстове, мисли, идеи на учениците – дори една анкетна карта за обратна връзка може да послужи като емпиричен метод.
6. Важно е да се открият специфичните, особените случаи, защото в такъв процес на развитие учениците не минават по едни и същи пътища, по един и същи начин, с едни и същи трудности и успехи.
7. За да се провери ценността на Помагалото и неговата приложимост е нужно да се събере мнението и на двете страни на обучението – както на учениците, така и на учителите – други учители по философия, използвали помагалото или дали и как ще го използват в бъдеще.

Въпросите са към най-интересната част от безспорния жив опит на кандидата.

Убедена съм, че тя има отговорите /в наблюденията и дискусиите/, но така и те не са намерили място в труда. По този начин изразявам очакванията към заявената проблематика, а и приканвам Милена Райчева да ги оформи категорично и споделя в бъдещи свои разработки и в професионалните общности:

1. *Първи комплексен въпрос към споделените практики с три подвъпроса: първо, какво специфично и открояващо се би могла да сподели кандидатката за учениците, работили с помагалото по време на практиките – затруднения, особености, специфични случаи, типизиране на тяхното развитие? Второ, има ли впечатления от мнението на други учители по философия за тези практики? Трето, програмата на емпиричното изследване – къде /във 2 АЕГ, в 145 и 147 СУ?/, за какъв период от време, с колко ученици са реализирани практиките? На с. 54 в контекста на друг анализ е посочено „494 ученика – 26 ученика в 19 паралелки“ – това ли е извадката на изследваните лица?*
2. *Втори комплексен въпрос също с три подвъпроса: първо, най-силните страни, според Райчева, на помагалото. Второ, изявените му ограничения като посоки за неговото усъвършенстване след практиките – защото това е един от най-сериозните смисли и задачи на всяка емпирична апробация за изследователя и учител – да оптимизираме нашия преподавателски опит. Трето, как вижда колегата приложението на помагалото и в неформалното образование извън училище – защото развитието на социалната, гражданската компетентност и на ключовите компетентности по философия са приоритет на цялата образователна мрежа, която вече действа в активна симбиоза като формален и неформален образователни сектори.*

Заключение: най-напред подчертавам трите нормативно изискуеми параметри на положителната оценка на труда: първо, и трудът, и процедурата, реализирана като обучение и придвижване на дисертационния труд от ФФ, са съответни на изискванията на

ЗРАСРБ и на професионалното направление на конкурса 2.3. Философия /Философия на образованието/. *Второ*, дейността на кандидата отговаря на националните наукометрични критерии и показатели за исканата степен. *Трето*, дисертационният труд е несъмнено автентично авторско дело и продукт.

На следващо място подчертавам *граничния интердисциплинен характер* и на труда, и на конкурса, и на профила на кандидата. За образованието на бъдещето такъв тип специалисти ще са най-ценните. Те ще са продукт на една академична и лична култура от ново естество, плод на безкористното духовно, интелектуално, професионално, личностно сътрудничество и подкрепа на специалисти, отдадени на действителната градивна мисия на философията в училище. Затова с удовлетворение, с благодарност, с респект съм ангажирана с настоящата процедура, приемайки се като част тъкмо от такъв тридесетлетен екип – академичен, междуфакултетски, междуавторски, междупрофесионален, междуличностен, работещ за каузата на философското образование и подготовката на неговите кадри. Философскообразователният траверс, методическата сърцевина на обучението по философия и за в бъдеще, убедена съм, ще се развива чрез непрекъснатото сътрудничество между философия, психология и педагогика посредством усилията ни като екип – при взаимна възискателност, взаимно доверие, взаимна щедрост. Ето защо приемам, анализирам, провокирам каузата на настоящия дисертационен труд и неговото бъдещо мултиплициране и трансфер на опита му като наша обща кауза – залог за устойчивото бъдеще на философията в училище. *Милена Стоянова Плугарова-Райчева е един представител на тази школа.* Тепърва ѝ предстои да подпомага и въвежда в професията други последователи, съчетаващи академизма и идейната компетентност с приложното методическо майсторство. В което начинание ѝ пожелавам успех.

Накрая отново потвърждавам *достойнствата и приносите на самата дисертация* – ценните моменти в съдържанието, богатия смисъл и качества на труда, настоящите и бъдещи ползи за философското образование в училище от делото на кандидата. Ето защо *предлагам с убеденост на уважаемите членове на научното жури да гласуват за присъждане на Милена Стоянова Плугарова-Райчева образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.3 Философия /Философия на образованието/.*

22. 09. 2022
София

Автор на рецензията:
(проф. дпн Янка Мерджанова)